

терміноід, професіоналізм, жаргонізм, класифікація юридичних термінів, вимоги до юридичних термінів, герменевтика, текстологія.

1. Поняття про текст нормативно-правового акта.

Макро- та мікрокомпозиція нормативно-правових актів. Семантично-логічна та темо-рематична структура правового припису

Юридичні тексти залежно від сфери їх застосування поділяються на такі види (Г. П. Проценко, Л. М. Шестопалова, О. Ф. Прохоренко та ін.): тексти законотворчої діяльності (тексти нормативно-правових актів); тексти правозастосувальної діяльності (тексти, що збираються у ході кримінального судочинства, оперетивно-розшукових заходів, фіксуються на матеріальних носіях при провадженні слідчих та інших процесуальних дій); тексти юридичної науки; тексти правової публіцистики.

Текст нормативно-правового акта (за Л. І. Чуліндою) — словесно виражене, завершене, цілісне, інформаційно насичене владне веління, об'єктивоване в документі, який містить норму права зі сформульованою волею правотворця, може перебувати як у стані спокою, так і в стані руху, має структурну організацію складових, об'єднаних різними типами зв'язку на лексичному, морфологічному, синтаксичному рівнях.

Для текстів правової мови характерна визначена структура, що складається з упорядкованих виразів, позначених символами (номерами статей, параграфів, пунктів та ін.). Ця структура складає систематику нормативно-правового акта. **Макрокомпозиція** нормативно-правового акта — це поділ нормативно-правового акта на великі частини (часто позначені окремими заголовками). **Мікрокомпозиція** нормативно-правового акта — це система малих, базових елементів нормативно-правового акта, розташованих у логічній та функціональній послідовності, що забезпечує цілісність тексту.

Макрокомпозиція нормативно-правового акта визначається двома частинами:

1. Безстатейна частина: назва; преамбула; повна назва суб'єкта нормотворення; вид документа; дата; а за потреби – місце прийняття нормативного акта; власний номер акта; посада та прізвище повноважної посадової особи, яка підписала нормативний акт; посада та прізвище повноважної посадової особи, яка скріпила підписом нормативний акт у випадках, передбачених законом; код нормативного акта за Єдиним державним реєстром нормативних актів.

2. Статейна частина: частини (в кодексах), розділи, глави, прикінцеві положення (у разі необхідності), перехідні положення (у разі необхідності), додатки (якщо вони є).

Мікрокомпозиція нормативно-правового акта визначається поділом базової одиниці мікрокомпозиції – статті – на частини (абзаци), пункти і підпункти. Статті в законах нумеруються, нерідко нумеруються й частини (абзаци) статей, які називають пунктами. Зазвичай правова норма міститься в одній статті, у ряді випадків для вираження складної норми права потрібно кілька статей, іноді в одній статті містяться кілька норм права.

Стаття має містити правову норму. Якщо вона такої норми не має, то й сама стаття не потрібна. Наприклад, Проект Закону “Про протидію політичному екстремізму”:

“Стаття 5. Повноваження органів державної влади України в сфері протидії політичному екстремізму.

Президент України в якості гаранта Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, суверенітету, незалежності і державної цілісності України здійснює відповідно до Конституції України загальне керівництво системою органів державної влади, що здійснюють протидію політичному екстремізму.

Верховна Рада України здійснює законодавче забезпечення протидії політичному екстремізму.

Кабінет Міністрів України вживає заходи щодо забезпечення протидії політичному екстремізму необхідними силами, засобами і ресурсами”.

Аналіз змісту ст. 5 у комплексі з Конституцією України показує, що вона не містить правових норм, оскільки у вільному викладі переказує повноваження Президента, Уряду, Верховної Ради України, встановлені Конституцією України.

Стаття може мати кілька частин, що уточнюють і конкретизують у логічно завершеному вигляді викладені в ній приписи. Частини нумеруються арабськими цифрами з точкою. Якщо стаття не має двох або більше частин, вважається, що в ній одна частина, перед початком цієї частини ставиться арабська цифра “один” із крапкою (1.). Частина може поділятися на абзаци, що розвивають, уточнюють або конкретизують положення, викладені в частині. Абзаци частини не нумеруються.

У частині, в якій міститься перелік, кожне з них починається з абзацу (нового рядка) і називається пунктом. Пункт позначається арабською цифрою з дужкою справа. За потреби перерахування усередині пункту можуть мати підпункти, які починаються з абзацу з маленької літери та нумеруються маленькими літерами з дужкою справа. Пункти та підпункти не складають завершеного речення і мають тлумачитися в контексті відповідної частини статті.

Посилання робиться, починаючи з найменшого елемента статті. Наприклад, підпункт а) пункту четвертого абзацу другої частини першої ст. 45 (скорочено: п.п.а), п.4), абз. 2, ч. 1, ст. 45). Якщо частина не поділяється на абзаци, номер абзацу не називається.

Нормативно-правовий припис (за О. Ф. Скакун) — цілісне, логічно і граматично завершене судження загального характеру, що формально закріплене в тексті нормативно-правового акта чи іншого джерела права. Як первинний елемент нормативно-правового акта, нормативно-правовий припис має зазвичай форму статті чи пункту цього акта. А. Маліновські розуміє правовий припис як формально виокремлювану редакційну одиницю правового тексту, яка становить судження в граматичному сенсі. В ідеалі кожному правовому приписові має відповідати одна правова норма, закодована в цьому приписі.

Нормативно-правовий припис має двохелементну структуру: у зобов'язальних приписах — гіпотеза-диспозиція (якщо — то); у заборонних приписах — диспозиція-санкція (то — а інакше). З лінгвістичного боку нормативно-правовий припис має форму умовного складнопідрядного речення. Для вираження умовного способу використовується як прямий порядок розгашування частин судження (Якщо (коли, у разі...) А, то В): *“Якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація з обмеженим доступом є суспільно значимою або доступ до інформації обмежено з порушенням закону, суд постановляє ухвалу про її дослідження у відкритому судовому засіданні”* (ст. 11 Кодексу адміністративного судочинства України); *“У разі невизначеності цим Кодексом предметної підсудності адміністративної справи таке право розглядається місцевим адміністративним судом за вибором позивача”* (ст. 18. Там само), — так і зворотний (В тоді, якщо (коли, у разі) А): *“Вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень або іншим порушенням прав, свобод та інтересів суб'єктів публічно-правових відносин, розглядаються адміністративним судом, якщо вони заявлені в одному провадженні з вимогою вирішити публічно-правовий спір”* (ст. 21. Там само).

У правових текстах сполучники умовного способу виступають як експліцитно, так і імпліцитно: *“Суд передає адміністративну справу на розгляд іншому адміністративному суду, що найбільш територіально наближений до цього суду, у випадку, передбаченому пунктами 4 і 6 частини першої цієї статті”* (ст. 22. Там само); *“Суддя, не згідний із судовим рішенням за наслідками розгляду адміністративної справи, може письмово викласти свою окрему думку. Цей документ не оголошується в судовому засіданні, приєднується до справи і є відкритим для ознайомлення”* (ст. 25. Там само).

Логіко-семантична структура судження включає такі елементи: а) предикативно-аргументну структуру (відношення до об'єкта позамовної дійсності та до моменту мовлення (час)

(диктум); б) модальну структуру (модальність – інформація про ставлення мовця до змісту комунікату) (модус). Три типи модальності: *алетична* модальність (інформує про об'єктивну можливість або необхідність виникнення події); *епістемічна* модальність (пов'язана зі світом переконань мовця і дотична ступеня вірогідності висловних ним суджень); *деонтична* модальність (пов'язана з висловленням наказів, заборон та дозволів).

Диктум нормативно-правового припису – ідентифікація адресата норми, уміщеної в приписі (складник аргументний), та вказівка на те, що законодавець хоче розказати про адресата норми. Модус нормативно-правового припису – наказ, дозвіл або заборона (деонтична модальність).

Засоби вираження деонтичної модальності в нормативно-правових актах.

НАКАЗ: експліцитне вираження: прямий наказ: “4. Засоби масової інформації зобов'язані об'єктивно висвітлювати хід виборчого процесу. Їх представникам гарантується безперешкодний доступ на всі публічні заходи, пов'язані з виборами, а на засідання виборчих комісій та на виборчі дільниці у день виборів та в день повторного голосування – на умовах, визначених у частині дев'ятій статті 28 цього Закону. Виборчі комісії, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, посадові і службові особи цих органів зобов'язані в межах своїх повноважень і компетенції надавати представникам засобів масової інформації необхідні їм відомості щодо підготовки та проведення виборів” (ст. 12 Закону України “Про вибори президента України”). Наказ експліцитно виражається за допомогою таких засобів: дієслів із семантикою наказу в теперішньому часі: *зобов'язувати, наказувати, доручати* та ін.; модальних предикативів: *повинен, має*; синтаксичних конструкцій: (*є*) *зобов'язані (ий)*; **імпліцитне вираження:** дійсний спосіб теперішнього часу (поверхова структура цього висловлювання, ізольована від правового контексту, може сприйматися як опис фактів, натомість контекст вказує на іншу

інтерпретацію комунікату, а саме, як синтаксичну одиницю, що зобов'язує до певного поводження): *“Трудові книжки ведуться на всіх працівників, які працюють на підприємстві, в установі, організації або у фізичної особи понад п'ять днів. До трудової книжки заносяться відомості про роботу, заохочення та нагороди за успіхи в роботі на підприємстві, в установі, організації; відомості про стягнення до неї не заносяться. Порядок ведення трудових книжок визначається Кабінетом Міністрів України”* (ст. 48 Кодексу законів про працю України). Висловлювання, що не містять у своїй поверховій структурі показника наказу, є семантично еквівалентними конструкціям, що містять модальні лексичні одиниці.

ЗАБОРОНА: експліцитне вираження: пряма заборона: *“4. Будь-які прямі або непрямі привілеї або обмеження виборчих прав громадян України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняються. Не допускаються обмеження щодо участі громадян у виборчому процесі, крім обмежень, передбачених Конституцією України та цим Законом”* (ст. 1 Закону “Про вибори президента України”). Заборона експліцитно виражається за допомогою таких засобів: рефлексивні (зворотні) дієслова в теперішньому часі: *забороняється, забезпечується заборонаю, не дозволяється*; безособові форми на *-но, -то*: *заборонено*; модальні лексичні одиниці (предикативи), модальні елементи у вигляді сполучень, трактовані іноді як парафраза основних модальних дієслів: *не можна, не може, не має (не мають) права, не вправі*; **імпліцитне вираження:** директива, що містить у собі заборону певного діяння особи, не формулюється прямо в тексті нормативно-правового акта, а встановлюється шляхом умовиводу з наказу (експліцитного або імпліцитного) законодавця.

ДОЗВІЛ: експліцитне вираження: прямий дозвіл: *“3. Громадяни України, які мають право голосу, можуть брати участь у роботі виборчих комісій як їх члени, а також у про-*

веденні передвиборної агітації, здійсненні спостереження за проведенням виборів Президента України та інших заходах у порядку, визначеному цим та іншими законами України” (ст. 1 Закону України “Про вибори президента України”); “1. Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п’яти років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років” (ст. 9. Там само). Дозвіл експліцитно виражається за допомогою таких засобів: рефлексивні (зворотні) дієслова в теперішньому часі: *дозволяється, допускається*; безособові форми на *-но, -то*: *дозволено*; модальні лексичні одиниці (предикативи), модальні елементи у вигляді сполучень, трактовані іноді як парафраза основних модальних дієслів: *може (можуть), має (мають) право, дає право; не + рефлексивні дієслова в теперішньому часі або безособові форми на -но, -то* зі значенням заборони: *не забороняється, не заборонено*; **імпліцитне вираження**: дійсний спосіб теперішнього часу: “6. Громадянин України, який проживає або перебуває в період підготовки і проведення виборів за межами України і перебуває на консульському обліку, реалізує своє право голосу на виборах Президента України” (ст. 1. Там само).

Дієслова та конструкції, що є експліцитним вираженням деонтичної модальності, у правових висловлюваннях можуть також виконувати виключно описову функцію, у цьому випадку виявляє себе категорія багатозначності. Перераховані вище дієслова та конструкції виконують описову функцію, коли правове висловлювання переказує якусь інформацію про внутрішні характеристики або зв’язки об’єктів чи суб’єктів. Дієслово з переліку деонтичних дієслів можуть виступати в описовій функції як в експліцитному висловлюванні, так і в імпліцитному, наприклад: “Ліквідація, реорганізація підприємств, зміна форм власності або часткове зупинення виробництва, що тягнуть за собою скорочення чисельності або штату працівників, погіршення умов праці, **можуть** (деонтична функція дозволу) здійснюватися тільки після завчас-

ного надання професійним спілкам інформації з цього питання, включаючи інформацію про причини наступних звільнень, кількість і категорії працівників, яких це **може** (описова функція) стосуватися, про строки проведення звільнення” (ст. 49 Кодексу законів про працю України) (**експліцитне висловлювання зі значенням дозволу**); “Перелік виробництв, цехів, професій і посад з шкідливими умовами праці, робота в яких **дає право** (описова функція) на скорочену тривалість робочого часу, затверджується в порядку, встановленому законодавством” (ст. 51. Там само) (**імпліцитне висловлювання зі значенням наказу**).

Тема-рематична структура. Комунікація між законодавцем та адресатом відбувається через надання законодавцем адресатові нової інформації (комуніката), яку адресат-отримувач комуніката прив’язує до того, що йому вже відомо. Беручи за основу розрізнення інформації, яку має отримувач від доданої інформації в комунікаті, членуємо комунікат на дві частини: *тема* судження (*datum*) — відома адресатові інформація та *рема* судження — нова інформація (*novus*). Відносно до комуніката, що є нормативно-правовим приписом, темою буде вказівка на адресата правової норми (гіпотеза припису, у прикладі підкреслюється однією ризикою), а ремою — вказівка на те, що має чинити адресат норми (диспозиція припису, у прикладі підкреслюється двома ризиками): “9. У разі якщо розробник, виробник не виконує своїх обов’язків із супроводження експлуатації виробів авіаційної техніки, компонентів та обладнання, підтримання їх льотної придатності, уповноважений орган з питань цивільної авіації вживає необхідних заходів для забезпечення безпеки польотів та льотної придатності відповідних повітряних суден шляхом: 1) заборони експлуатації екземплярів або типу виробів авіаційної техніки, компонентів та обладнання; 2) прийняття відповідальності на себе за виконання зазначених функцій; 3) визначення відповідальної організації за виконання таких функцій” (ст. 10 Повітряного кодексу України).

2. Категорії комунікативності, перформативності, когерентності та інтертекстуальності в текстах нормативно-правових актів

Комунікативність тексту (за А. Ходунь) — це здатність тексту бути зрозумілим для адресата. Адресатом правового тексту є той, кому законодавець наказує певне поведіння або його забороняє, є визначеним суб'єктом, а не потенційним читачем. Щодо адресата норм, уміщених у правових приписах, правовий текст має бути зредагований так, аби докладно і в зрозумілий спосіб виражати інтенцію законодавця. Слід розрізняти розуміння правового тексту абстрактно та конкретно. *Абстрактне розуміння правового тексту* не пов'язане з жодною конкретною фактичною ситуацією. Натомість *конкретне розуміння* — це розуміння відносно конкретної фактичної ситуації. Абстрактне розуміння передує конкретному. Для адресата правових норм практичне значення має уміння кваліфікації фактичних ситуацій, які є релевантними стосовно його життєвих потреб і рішень, прийнятих з метою їх вирішення. Уміння кваліфікації відповідно до правових норм усіх можливих фактичних ситуацій не є для такого адресата істотним.

Прагнення до забезпечення комунікативності права не є прагненням новим, але беручи до уваги зростання складності правової регуляції та залучення до правової регуляції щоразу нових ділянок суспільного життя, сучасний постулат комунікативності є, з одного боку, істотним, а з другого — щоразу більш важким для реалізації. Можна згадати цікавий історичний факт, а саме існування в Угорщині за часів правління Марії Терези інституції *бута ембер (buta ember)*. Функцію *бута ембер* було довірено особі посередніх розумових здібностей та елементарної освіти. Її завдання полягало в тому, щоб читати проекти всіх правових актів, а далі перед спеціальною комісією переказувати тексти цих проектів “власними словами”. Якщо переказ не був адекватним до тексту проекту, проект вважався неясним і відсилався на доопрацювання. Якщо б

на сучасному етапі скликати таку комісію, то сучасне право напевно не склало б іспиту на комунікативність, за Т. Гізбертом-Студніцьким.

Ступінь комунікативності текстів нормативно-правових актів не повинен бути оцінений з точки зору мовної компетенції середнього користувача мови, тому що самої мовної компетенції недостатньо для адекватного сприйняття текстів нормативно-правових актів. **Мовна компетенція**, як зазначає Ф. С. Бацевич, — це знання учасниками комунікації мови (мовного коду), тобто правил, за якими формуються правильні мовні конструкції та повідомлення, здійснюється їх трансформація. Аби тексти нормативно-правових актів були комунікативними, необхідно, щоб адресат мав ту саму, що і законодавець, комунікативну компетенцію. **Комунікативна компетенція** у галузі права, що є умовою розуміння правових текстів, складається, за Т. Гізбертом-Студніцьким, з таких елементів: 1) мовна компетенція; 2) уміння реконструювати правові норми (розуміння правових текстів вимагає уміння реконструювати норми поведінки з елементів розчленованих у різних фрагментах правового тексту, а навіть у різних текстах); 3) знання правил інтепретації правових норм, правил уникнення багатозначності та неточності висловлювань у правовому тексті; 4) знання правил правничих міркувань та уміння їх застосовувати; 5) знання колізійних правил та уміння їх застосовувати (функцією цих правил є уникнення невідповідності між правовими нормами). Відсутність рівності між учасниками комунікативного акту спричинює труднощі в досягненні поставленої відправником повідомлення (законодавцем) мети. Це буде виключно однобічна комунікація.

Відомо, що повна реалізація комунікативності правових текстів є утопією. По-перше, це пов'язано з властивістю природних мов, якими написані ці тексти, а особливо з неусталеністю та неточністю синтаксичних і семантичних норм природної мови. Упровадження до правових текстів елементів структурної мови у вигляді правової термінології та юридич-

них дефініцій тільки частково можуть вирішити проблему багатозначності. По-друге, це пов'язано з невизначеністю інтенції законодавця, який не може передбачити усіх можливих фактичних ситуацій з їх складними сплетіннями обставин, і тому залишає часто органу, що застосовує право, певну свободу рішень у межах загальних умов, відкритих і негострих понять, навмисне неточних формулювань. Друга причина є специфічно правовою. З практичної точки зору найбільше спостережено випадків неправильного розуміння правових текстів, ніж їх цілковите нерозуміння. Зауважимо, що реалізація комунікативності правових норм не завжди залежить від якості правових текстів, але значною мірою від комунікативної компетенції їх адресатів. Тому комунікативна компетенція є засадничим бар'єром доступу до права.

Перформатив (сер.-лат. *performo* — дію) (за Ф. С. Бацевичем) — висловлювання, еквівалентне дії, вчинку. Перформатив у контексті подій створює соціальні, комунікативні або міжособистісні ситуації, які завжди мають наслідки (оголошення війни, декларації, заповіти, обіцянки, присяги, вибачення, адміністративні та військові накази тощо). Наприклад, сказати “Я зобов'язуюсь” означає взяти на себе зобов'язання.

Правовим перформативним висловлюванням є акт встановлення права, виданий органом влади у вигляді законодавчого тексту. Стильовою домінантою правового тексту є деонтична модальність, підпорядкована перформативності акту встановлення права.

Висловлювання у розмовному мовленні можуть мати квазі-перформативний характер. У квазі-правових стосунках ці висловлювання регулюють права та обов'язки інтерлокуторів, що виникають з прийнятих у певному середовищі звичаїв та моделей поведінки (наприклад, *закладаюся*) і мають обов'язкову силу в цьому середовищі, хоча з точки зору права не утворюють правових відносин. У правничій мові висловлювання слугують творенню фактичних правових стосунків (наприклад, *суд присуджує від відповідача на користь позива-*

ча суму...)). Натомість перформативні правові висловлювання в культурі встановленого права створюють правові стосунки, які накладають обов'язок щодо поваги норм адресатом, та одночасно надає адресанту право на накладення санкцій у разі, якщо адресат не дотримався встановленої норми.

Категорією, що забезпечує семантико-тематичну інтеграцію елементів структури дискурсу, є когерентність. **Когерентність** — це універсальна властивість текстової реальності встановлювати формально-граматичні та семантико-прагматичні зв'язки між структурами знань, що містяться в різних текстах. На основі аналізу зв'язків текстів законів, коментарів до них та судових вироків виокремлюють такі типи когерентності (за М. В. Коноваловою): тематичну, іконічну, дефініційну, верифікаційну та інференційну. Тематичні когерентні зв'язки (**тематична когерентність**) виступають засобом поєднання глобальної теми юридичного дискурсу та окремої правової норми, що міститься в тексті закону.

У юридичному дискурсі спостерігається подібність текстів, що належать до різних типів: текст закону і текст коментарю до нього. Автор коментарю свідомо запозичує композицію та архітектоніку закону й прилаштовує її до власної прагматики. При цьому відбувається встановлення когерентних зв'язків на основі принципу іконічності (подібності) (**іконічна когерентність**), наприклад:

<p>Кримінальний кодекс України ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ Стаття 1. Завдання Кримінального кодексу України Стаття 2. Підстава кримінальної відповідальності</p>	<p>Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України 1. ВЖИВАНІ У КНИЗІ СКОРОЧЕННЯ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА РОЗДІЛ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ 2. Стаття 1. Завдання Кримінального кодексу</p>
---	---

Розділ II
ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬ-
НУ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Стаття 3. Законодавство Украї-
ни про кримінальну відпові-
дальність

Стаття 4. Чинність закону про
кримінальну відповідальність
у часі

Стаття 5. Зворотна дія закону
про кримінальну відповідаль-
ність у часі

Стаття 6. Чинність закону про
кримінальну відповідальність
щодо злочинів, вчинених на
території України

Стаття 7. Чинність закону про
кримінальну відповідальність
щодо злочинів, вчинених гро-
мадянами України або особами
без громадянства за межами
України

Стаття 8. Чинність закону про
кримінальну відповідальність
щодо злочинів, вчинених іно-
земцями або особами без гро-
мадянства за межами України

Стаття 9. Правові наслідки
засудження особи за межами
України

Стаття 10. Видача особи, яка
обвинувачується у вчиненні
злочину, та особи, яка засудже-
на за вчинення злочину і т. д.

3. Стаття 2. Підстава криміналь-
ної відповідальності

РОЗДІЛ II

ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

4. Стаття 3. Законодавство Украї-
ни про кримінальну відповідаль-
ність

5. Стаття 4. Чинність закону про
кримінальну відповідальність у
часі

6. Стаття 5. Зворотна дія закону
про кримінальну відповідальність
у часі

7. Стаття 6. Чинність закону про
кримінальну відповідальність
щодо злочинів, вчинених на тери-
торії України

8. Стаття 7. Чинність закону
про кримінальну відповідаль-
ність щодо злочинів, вчинених
громадянами України та особа-
ми без громадянства за межами
України

9. Стаття 8. Чинність закону про
кримінальну відповідальність
щодо злочинів, вчинених інозе-
мцями або особами без громадян-
ства за межами України

10. Стаття 9. Правові наслідки
засудження особи за межами
України

11. Стаття 10. Видача особи, яка
обвинувачується у вчиненні зло-
чину, та особи, яка засуджена за
вчинення злочину і т. д.

Дефініційна когерентність встановлюється між текстами закону та текстами коментарів інтерпретаційного типу, наприклад:

*“У зв’язку з численними запитами реабілітованих громадян, комісії по поновленню прав реабілітованих, інших посадових осіб та в інтересах єдиного поняття і вірного застосування Закону Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є**: 1. Роз’яснити, що політичний мотив репресій (стаття 1) — це застосування державою примусових заходів щодо противників Радянської влади у вигляді пред’явлення обвинувачення у вчиненні політичного (контрреволюційного) злочину або визнання особи соціально небезпечною у політичному відношенні за наявності достовірних матеріалів, застосування на цих підставах репресій у судовому порядку відповідно до статей 33–34 Кримінального кодексу Української РСР у редакції 1927 року та в адміністративному порядку. 2. Територія Української РСР (стаття 1) — територія України на час прийняття Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні” — 17 квітня 1991 року. 3. Громадяни України — особи, які постійно проживали на території України до застосування щодо них незаконних репресій, і також такі, які з різних причин були переміщені за межі України (Постанова Верховної Ради України “Про тлумачення Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні”).*

Верифікаційна когерентність базується на процедурі встановлення істинності визначеного твердження (юридична інтерпретація, оскільки вона передбачає встановлення істинності того чи іншого факту з погляду права), наприклад:

“Положення частини першої статті 8, статті 10, частини першої статті 11, частини першої статті 12, частини сьомої та восьмої статті 13, абзац другий частини другої статті 19 закону про захист суспільної моралі, що вимагають попереднє узгодження інформації перед її поширенням з органом державної влади, не відповідають частині третій статті 15 Конституції України. Стаття 15 Конституції означає: “Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов’язкова. Цензура заборонена”. Дане положення є достатньо категоричним у своєму формулюванні й

не дозволяє жодних винятків із правил. Якщо врахувати, що стаття 15 відноситься до "Загальних засад" Конституції, то, очевидно, заборона цензури без жодного винятку є певною базовою цінністю конституційного порядку, що має охоронятися з особливою ретельністю... Відповідно до закону про інформацію цензурою є вимога, спрямована до ЗМІ, щодо попереднього узгодження інформації для поширення та/або накладання заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації з боку органів державної влади. Відповідно до частини третьої статті 45-1 закону про інформацію "забороняються створення будь-яких органів державної влади, установ, введення посад, на які покладаються повноваження щодо здійснення контролю за змістом інформації, що поширюється засобами масової інформації". Хоча таке визначення в цьому законі стосується лише ЗМІ та журналістів, певною мірою воно може поширюватися й щодо інших суб'єктів. З цього випливає, що під цензурою розуміється не тільки заборона попереднього узгодження інформації з органом влади, а й заборона поширення інформації, здійснена вже після її оприлюднення, а також інше перешкоджання органом влади поширювати інформацію. Якщо проаналізувати норми цивільного та кримінального права, міжнародні стандарти у сфері свободи слова, а також врахувати, що Конституція стверджує про заборону цензури без будь-яких винятків і встановлює це як засадничий конституційний принцип регулювання стосунків між державою та людиною, то частину третю статті 15 Конституції слід розуміти, як заборону органу державної влади (законодавчої чи виконавчої) забороняти поширення будь-якої інформації, якщо це не визначено рішенням суду. Таким чином, у разі поширення інформації, обіг якої обмежено законом, орган влади повинен звернутися до суду з вимогою припинити поширення такої інформації або, якщо такі дії становлять злочин, може реагувати в порядку, визначеному кримінально-процесуальним законом. У такому разі усі дії з припинення поширення інформації чи її вилучення здійснюється за рішенням суду. З огляду на це, норми законодавства, які дозволяють органам виконавчої влади без рішення суду забороняти поширення тієї чи іншої інформації є неконституційними, оскільки суперечать частині третій статті 15 Конституції України. Відповідно до статті 12 Закону України "Про захист суспільної моралі" без попереднього позитивного висновку Національної комісії забороняється проведення видовищних заходів сексуального чи

протичного характеру фізичними та юридичними особами” (Конституційне подання про невідповідність Конституції України положень Закону України “Про захист суспільної моралі”).

Інференційна когерентність засновується на процедурі логічного виводу та встановлюється виключно в судовому дискусі. Наявність інференційного зв'язку між судовим вирокком і текстом закону очевидна, оскільки підставою для винесення вироку будь-якого типу є текст закону. Текст судового вироку може створювати подібні зв'язки і з текстами супутніх цій справі офіційних документів: протоколів, висновків, експертиз, договорів, довідок та ін. Основними мовними засобами, що використовуються для встановлення інференційних зв'язків, є посилання, наприклад:

“Показання підсудного ОСОБА_1 відповідають фактичним обставинам справи і ним не оспорується, а тому суд обмежив дослідження фактичних обставин справи допитом підсудного. При таких обставинах суд вважає, що вина підсудного ОСОБА_1 у вчиненні злочину, передбаченому ст. 185 ч. 1 КК України, повністю доведена, а тому його злочинні дії слід кваліфікувати за ст. 185 ч. 1 КК України за ознакою “таємне викрадення чужого майна (крадіжка)”. Призначаючи міру покарання підсудному ОСОБА_1, суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу підсудного, що він раніше не судимий, обставини, які пом'якшують покарання, повністю визнав себе винним і щиро розкався у вчиненому, позитивно характеризується, не знаходячи обставин, які обтяжують покарання, а тому за таких обставин покарання ОСОБА_1 слід призначити у виді штрафу, оскільки призначення інших мір покарання суд вважає недоцільним. Речові докази по справі – вирішити відповідно до ст. 81, 330 КПК України” (Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 31.05.2011 р., справа № 1-617/11).

Інтертекстуальність — це універсальна властивість текстової реальності, що полягає у здатності текстів посилатися один на одного, запозичуючи змістові та формальні елементи, що належать іншим текстам. Змістовий рівень представлено гіпертекстуальністю та метатекстуальністю. До формально-

го рівня належать архітекстуальність та інтекстуальність (за М. В. Коноваловою).

Гіпертекстуальність — це зв'язки між текстами, за допомогою яких відбувається перехід від одного закону до іншого в межах всього корпусу текстів законів, наприклад:

“Державний службовець повинен: сумлінно виконувати свої службові обов'язки; шанобливо ставитися до громадян, керівників і співробітників, дотримуватися високої культури спілкування; не допускати дій і вчинків, які можуть зашкодити інтересам державної служби чи негативно вплинути на репутацію державного службовця. (Частину другу статті 5 виключено на підставі Закону від 05.10.95 № 358/95-ВР)” (ст. 5 Закону України “Про державну службу”).

Юридичні тексти наділені свого роду пам'яттю. Нічого з того, що є в юридичному тексті, не зникає з нього назавжди. Якщо у правовому акті з'являється стаття або пункт, то навіть у випадку її/його подальшого вилучення про цей факт назавжди в тексті акта залишиться слід. Вилучений текст завжди буде в просторі юридичного тексту, навіть якщо цього вилученого тексту вже немає у правовому просторі. Під **метатекстуальністю** розуміємо авторський коментар щодо змісту тексту (коментарі до текстів законів). **Архітекстуальність** — це встановлення в окремому тексті набору характеристик, типово асоційованих з тим чи іншим прецедентним жанром, наприклад, прецедентний жанр — закон, а вирок суду, рішення Конституційного Суду мають відповідні законові стильові ознаки. Під **інтекстуальністю** розуміємо текстові включення, що вносять до тексту інформацію ззовні (цитати), наприклад:

“2) у статті 221, частині другій статті 250, абзаці другому, абзаці “органів Служби безпеки України (стаття 164 (у частині, що стосується правопорушень у галузі господарської діяльності, ліцензії на проведення якої видає ця Служба), статті 172-2-172-9, 195-5, 212-2 (крім пункту 9 частини першої), 212-5 і 212-6)”, абзаці “органів державної податкової служби (статті 51-2, 155-1, 162-1, 162-2, 163-1-163-4, 1631-2, 164, 164-5, 164-16, 166-16, 166-17, 172-2-172-9, 177-2)”, абзаці “органів управління Військової служби правопорядку

у Збройних силах України (про правопорушення, вчинені військово-службовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також працівниками Збройних сил України під час виконання ними службових обов'язків – стаття 44, частини друга і третя статті 123, статті 172-2-172-9, 173, 174, 178, 182, 184-1, 185 і 185-7)”, пункті 11 частини першої статті 255 та частині другій статті 268 цифри “172-2” замінити цифрами “172-4” (Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства відповідно до стандартів Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією”).

3. Лексичні особливості текстів нормативно-правових актів. Індивідуальні (власні) та загальні назви

Індивідуальні та загальні назви можуть виступати в різних значенневих ролях (супозиціях). Індивідуальна назва виступає в простій (позначає конкретну реалію) та матеріальній (виступає як слово, термін) супозиції (наприклад: “Слово “національний” використовується у найменуванні закладів (установ) України (проста супозиція) гуманітарної сфери, які набувають статусу національного згідно з Указом Президента України від 16.06.95 № 451 “Про Положення про національний заклад (установу) України”; “Вживання у найменуванні банку слів “Україна” (матеріальна супозиція), “державний”, “центральний”, “національний” та похідних від них можливе лише за згодою Національного банку України (Наказ Міністерства юстиції України “Вимоги щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу” від 05.03.2012 р. № 368/5). Загальна назва у правових текстах виступає у двох супозиціях: формальній (позначає поняття) і матеріальній (наприклад: “Найменування **повного товариства** (формальна супозиція) має містити імена (найменування) всіх його учасників, слова “**повне товариство**” (матеріальна супозиція) або містити ім'я (найменування) одного чи кількох учасників з додаванням слів “і компанія”, а також слова “**повне товариство**” (матеріальна супозиція) (Там само), тоді, коли в загальноповжи-

ваній мові – у всіх трьох супозиціях (простій, формальній та матеріальній).

Індивідуальна назва довільно дається визначеному предмету, а не з огляду на його характерні ознаки (суть), тобто те, щоб бути десигнатом індивідуальної назви не залежить від властивостей самого десигната (наприклад, *парк “Феофанія”* – парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – має один десигнат в Україні, назва об’єкта не залежить від його властивостей (кількості дерев, видів та сортів рослинності та ін.). Отже, індивідуальна назва не містить конотації, тобто сукупності ознак (властивостей), що відрізняють десигнат цієї назви від інших. Індивідуальні назви на письмі оформлюються з великої літери, можуть бути простими та складеними. У правових текстах вирізняють два види вживання індивідуальних назв: 1) уживання назви, що вже існує, на позначення конкретного об’єкта; 2) уживання назви в правовому акті, який присвоює її конкретному десигнату, наприклад: *“Керуючись ст. 26, 46, 59 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, враховуючи пропозиції та позитивний висновок постійної депутатської комісії з питань житлово-комунального господарства та містобудування, міська рада в и р і ш и л а : 1. Присвоїти назви вулицям, які знаходяться на території нового житлового кварталу в районі вул. Лісна – Вишнева згідно з доданою схемою, а саме: Квартал в районі вул. Лісна – Вишнева: Проектна 1 – вулиця Травнева; Проектна 2 – вулиця Громова; Проектна 3 – вулиця Квіткова”* (Рішення Хустської міської ради від 24.10.2011 р. № 446). У цьому випадку яскраво проілюстрована перформативна функція правового висловлювання, що полягає у творенні нової реальності безпосередньо самим фактом сформулювання цього правового висловлювання.

Більшість назв, що виступають у правових текстах і які, судячи з їх написання з великої літери, є індивідуальними назвами, виконують у цих текстах функцію загальних назв. Наприклад, назва “День Незалежності” є індивідуальною назвою

випадку, коли йдеться про конкретний день у конкретному році, проте якщо йдеться про всі дні, характерною ознакою таких є те, що в ці дні святкується це свято й вони є вихідними, у то зазначена назва виконує функцію загальної назви. Індивідуальні назви у функції загальних назв називають **квазі-загальними назвами**, наприклад: “3. Кабінету Міністрів України: 2) *опрацювати та внести до 1 грудня 2010 року пропозиції щодо проведення напередодні Дня незалежності України* (індивідуальна назва) *у місті Києві міжнародного форуму, присвяченого 20-й річниці незалежності України*” (Указ Президента України № 990/2010 “Про святкування 20-ї річниці незалежності України”); “*Зважаючи на волю українського народу та його одвічне прагнення до незалежності, підтверджуючи історичну вагомість прийняття Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року, Верховна Рада України постановляє: 1. Вважати день 24 серпня **Днем незалежності України*** (квазі-загальна назва) *і щорічно відзначати його як державне загальнонародне свято України*” (Постанова ВР України “Про День незалежності України”).

Конкретні та абстрактні назви

Залежно від способу існування десигнатів назви поділяються на конкретні та абстрактні. Назви, які співвідносні з конкретними речами, особами, властивостями, діями називаються **конкретними**. Назви процесів, ознак, властивостей, десигнати яких не належать до категорії конкретних предметів і мисляться поза зв'язком із ними, називаються **абстрактними**, наприклад: назви властивостей та ознак об'єктів (*справедливість, помилка, розумова відсталість*); явищ та процесів (*консалтинг, опіка, засідання*); відношень (*спорідненість, аліментний обов'язок, безпідставне збагачення*) та ін. Юридичні терміни є в основному абстрактними назвами. Відносно деяких назв можна стверджувати, що в правовій мові у певних виразах ці назви виступають як конкретні, а в інших – як абстрактні залежно від контексту, наприклад: “1. *За результатами аналізу регуляторних **актів***

робочі комісії у п'ятдесятиденний строк складають та подають сільським, селищним, міським головам, Київському міському голові, голові Севастопольської міської ради, головам районних у містах, районних, обласних рад, які утворили відповідні робочі комісії: ... 4) стисле обгрунтування включення кожного регуляторного **акта** до переліків, зазначених у пунктах 1-3 цієї частини” (ст. 7 Закону України “Про прискорений перегляд регуляторних актів, прийнятих органами та посадовими особами місцевого самоврядування”) (конкретна назва); “1. Втягнення особи у вчинення **терористичного акту** або примушування до вчинення **терористичного акту** з використанням обману, шахрайства, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства – карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років” (ст. 258-1 Кримінального кодексу України) (абстрактна назва).

Оцінкові назви

Залежно від однозначності виділення десигнатів назв поділяємо їх на неоцінкові та оцінкові. **Неоцінкова назва** – це назва, повне коло десигнатів якої однозначно окреслено законодавцем, наприклад: “1. Крім правочинів, передбачених статтею 31 цього Кодексу, фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (**неповнолітня особа**) має право...” (ст. 32 ЦК України). **Оцінкова назва** – це назва, для якої неможливо однозначно окреслити коло її десигнатів, наприклад: *приниження честі та гідності, ганьба*. У деяких випадках законодавець свідомо вміщує у правовому тексті оцінкові формулювання, аби залишити правозастосувальному органу відносну свободу в прийнятті рішень.

Релятивні та привативні назви

Значення **релятивної назви** пов'язано із вказівкою на відношення між предметами позамовної дійсності, наприклад: *спадкоємець* (відношення між особою, що отримує спадок, спадковим майном), *кредитор* (відношення між кредитором

людиною, що отримує кредит), *безпідставне збагачення* (відношення між особою, що безпідставно збагатилася, та особою, яка від цього постраждала). Релятивні назви можуть бути тільки загальними.

Привативні назви вказують на брак конкретної ознаки в десигнатів загальної назви, наприклад: *невиконання зобов'язань, недієдатність, неосудність*.

Прості, складні та складені назви

Різновиди складних назв (комполітів) у правовому тексті:

- зрощення: *зловживання, місцезнаходження*;
- основоскладання: *волесиявлення, самоврядування, односторонній, правочин, недобросовісний, неправомірний, самозахист, правоздатність, неповнолітній, дієдатність; судово-психіатричний, організаційно-правовий, нормативно-правовий*;
- словоскладання: *особа-підприємець, діти-інваліди*.

Різновиди складених назв, що виступають у правовому тексті:

- дескрипції;
- класичні складені назви;
- конвенціональні складені назви.

Дескрипція – мовний вираз на позначення одиничного об'єкта шляхом опису його властивостей або відношень до інших об'єктів. У мові дескрипції виконують ті самі функції, що і власні назви, але класифікуються як назви загальні, що позначають один десигнат. Завжди є складеними, мають у своїй будові одну (або більше) одиничну індивідуальну назву, та вираз, який у сполученні з тією або тими одиничними назвами утворює також одиничну назву, наприклад, назву-дескрипцію *кордон між Україною та Польщею* формують дві індивідуальні назви *Україна* і *Польща* та вираз *кордон між [...] та [...]*. Не є дескрипціями назви, що позначають кілька десигнатів, наприклад: *віце-прем'єр-міністр України, член-кореспондент НАН України*. Використання дескрипцій у правовій мові обмежене ідентифікацією нормативних актів (наприклад, *положення про*

Адміністрацію Президента України), посадових осіб (наприклад, *1-й секретар Посольства України в Грузії*), реальних або абстрактних об'єктів (наприклад, *борг Державного казначейства України*).

Класична складена назва — назва, що складається зі стрижневого слова, яке перебирає на себе систематизуючу функцію, оскільки є виразником родового поняття, та атрибута (атрибутивного виразу), який виконує класифікаційну роль — називає видову ознаку, наприклад: *нормативно-правовий акт, обмежена матеріальна відповідальність, громадяни, які ... в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності...*

Конвенціональна складена назва — відносно сталі словосполучення, цілісність яких зумовлюється конвенціональністю (існуванням усталених правил уживання мовних знаків) та стійкістю у використанні. Конвенціональність у цьому випадку забезпечується законодавцем через юридичні дефініції, наприклад: *“Невідкладний стан людини — раптове погіршення фізичного або психічного здоров'я, яке становить пряму та невідворотну загрозу життю та здоров'ю людини або оточуючих її людей і виникає внаслідок хвороби, травми, отруєння або інших внутрішніх чи зовнішніх причин”* (ст. 3 Закону України “*Основи законодавства України про охорону здоров'я*”).

Складноскорочені слова, абревіатури, скорочення

У правовій мові спостерігаються: 1) **ініціальний тип абревіатур**, у тому числі **літерні абревіатури** — такі, які утворено з назв початкових букв компонентів синтаксичного словосполучення, наприклад: *“При розгляді справ, які виникають у зв'язку з укладенням, припиненням шлюбу, а також з інших сімейних відносин, необхідно виходити з положень Конституції України, норм СК, Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК), Закону України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV “Про міжнародне приватне право” та інших нормативно-правових актів, що регулюють сімейні відносини”* (По-

станова Пленуму Верховного Суду України “Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя” від 21.12.2007 р. № 11) та **звукові абрєвіатури** — такі, які утворено з початкових звуків слів повної назви, наприклад: “Відповідно до ст. 104 СК шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя чи оголошення його померлим, а також шляхом його розірвання на заявою подружжя або одного з них судом чи органом **реєстрації актів цивільного стану (далі — РАЦС)**” (там само); 2) **складовий тип** — складноскорочені слова, утворені усіченням основ компонентів синтаксичного словосполучення, наприклад:

Додаток № 1

до постанови Кабінету Міністрів України
від 3 жовтня 1991 р. № 243

ЗАХОДИ

щодо будівництва, реконструкції та реставрації об’єктів соціально-культурної сфери м. Чигирин і Чигиринського району за рахунок коштів місцевих бюджетів

Найменування робіт, об’єкт	Строк виконання, роки	Орієнтовна вартість робіт, млн крб.	Організація-замовник	Підрядна організація
Районна лікарня на 300 ліжок	1992–1997	12,0х	Черкаський облвиконком	Міненерго України

3) **змішаний тип** — складноскорочені слова, утворені поєднанням усіченої початкової основи (одного чи двох) з цілим словом, наприклад: “3.3. Для отримання карантинного дозволу особа не пізніше ніж за 5 днів подає до **Укрголовдержкарантину**: заявку на отримання карантинного дозволу” (Постанова “Про вступ України до Конвенції заснування Європейської і Середземноморської організації захисту рослин” від 27 січня 1994 р. № 38).

Скорочення, що вживаються у нормативно-правових актах, відносяться як до назв складених, так і простих, наприклад: п. – пункт статті певного закону; ст. – стаття певного закону; р. – рік; **ВР** – Верховна Рада та ін., наприклад: (*Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 34, ст.352*) { *Вводиться в дію Постановою ВР № 3349-ХІІ від 30.06.93, ВВР, 1993, № 34, ст. 353* } (Закон України “Про карантин рослин”).

Деякі зі скорочень є звичними як для загальнонавчаної мови, так і для правової мови, інші запроваджуються законодавцем шляхом дефініцій, наприклад: “*Прикордонний пункт з карантину рослин (далі – ППКР) – це структурний підрозділ регіональної інспекції з карантину рослин, розташований у пункті пропуску на державному кордоні України, через який здійснюється переміщення через державний кордон у режимах експорту, імпорту або транзиту рослин, рослинних продуктів та/або інших підкарантинних матеріалів, що здійснює їх карантинний огляд, фітосанітарний контроль та відбір зразків*” (Наказ Міністерства аграрної політики України “Про затвердження Фітосанітарних правил ввезення з-за кордону, перевезення в межах країни, транзиту, експорту, порядку переробки та реалізації підкарантинних матеріалів” від 23.08.2005 р. № 414).

Часто законодавець впроваджує одне слово або короткий вираз, замість поширеної складеної назви, причому це може бути як одна з лексем, що входить до складу скорочуваного виразу (наприклад, “*Фітосанітарні правила ввезення з-за кордону, перевезення в межах країни, транзиту, експорту, порядку переробки та реалізації підкарантинних матеріалів (далі – Фітосанітарні правила)* визначають організацію і порядок здійснення фітосанітарного (карантинного) контролю при ввезенні з-за кордону, транзиті, експорті, перевезеннях у межах країни, а також порядок переробки та реалізації підкарантинних матеріалів” (Наказ Міністерства аграрної політики України “Про затвердження Фітосанітарних правил ввезення з-за кордону, перевезення в межах країни, транзиту, експорту, порядку переробки та реалізації підка-

рештинних матеріалів від 23.08.2005 р. № 414), так і лексема, якої у складі скорочуваної складеної назви немає (наприклад, *“1. Учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи (далі — особи)”* (ст. 2 ЦКУ); *“Актами цивільного законодавства є також інші закони України, які приймаються відповідно до Конституції України та цього Кодексу (далі — закон)”* (ст. 4 ЦКУ).

Складноскорочені слова, абрєвіатури та скорочення трактуються як синоніми виразів, для яких вони встановлені законодавцем, оскільки мають ті самі семантичні та синтаксичні властивості, що й вихідні назви.

Трапляються в українському законодавстві деякі невідповідності вживання абрєвіатур, що є синонімами складених назв міжнародних організацій. Так, в одному нормативно-правовому акті *Європейська та Середземноморська організація захисту рослин* позначається ініціальною абрєвіатурою від назви організації українською мовою — *ЄОЗР*, наприклад: *“Список А1 — перелік карантинних організмів, відсутніх у державах — членах Європейської та Середземноморської організації захисту рослин (ЄОЗР)”* (ст. 1 Закону України “Про карантин рослин”); а іншому — ініціальною абрєвіатурою від назви організації мовою оригіналу (англійська) — *EPPO* (European and Mediterranean Plant Protection Organization), наприклад: *“3. Державна служба з карантину рослин України для виконання своїх повноважень взаємодіє із Службою безпеки України, Міністерством внутрішніх справ України, Адміністрацією Державної прикордонної служби України, Державною митною службою України, місцевими державними адміністраціями, а також з Європейською і Середземноморською організацією захисту рослин (EPPO)”* (Положення “Про Державну службу з карантину рослин України”). Третім варіантом абрєвіації складених назв міжнародних організацій, що трапляється в українському законодавстві, є транслітерація української нової ініціальної абрєвіатури від назви організації мовою оригіналу, наприклад: *“3 метою розширення міжнародного співробіт-*

ництва в продовольчій сфері та прискорення вступу України до Світової організації торгівлі Кабінет Міністрів України **п о с т а н о в л я є**: 1. Вважати доцільним вступ України до **Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) у 2003 році**" (Постанова "Про заходи щодо вступу України до Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО)" від 24.10.2003 р. № 1661). У цьому прикладі ФАО є транслітерацією FAO (Food and Agriculture Organization).

Омонімія, полісемія та паронімія назв

Омонімія — відношення слів з однаковим написанням (вимовою) і незв'язаними значеннями. Омоніми мають різне походження (етимологію). Омонім має кілька значень потенційних і одне контекстове. У правовій мові спостерігається використання окремої групи омонімів, які становлять неомонімічні назви в загальнонавчній мові. Поза основним значенням назви у загальнонавчній мові її омонімічне значення сконструйоване законодавцем у юридичних дефініціях. Наприклад: назва **привід** є однозначною в загальнонавчній мові — "підстава, причина дій, вчинків". У цьому значенні ця лексема вживається і в правовій мові: "Отже, критеріями визначення юрисдикції судів щодо вирішення справ з **приводу** оскарження рішень дій чи бездіяльності органів державної виконавчої служби щодо виконання судового рішення є юрисдикційна належність суду, який видав виконавчий документ, та статус позивача як сторони у виконавчому провадженні" (Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України "Про практику застосування адміністративними судами законодавства у справах із **приводу** оскарження рішень, дій чи бездіяльності державної виконавчої служби" від 13.12.2010 р. № 3). Але водночас лексема **привід** у правовій мові набуває ще нового значення (омонімічного), поданого в юридичній дефініції: "**Привід** полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час" (ст. 140 Кримінального процесуального кодексу України).

Або назва **вина** функціонує у правовій мові в юридичному значенні: *“Стаття 23. **Вина**. **Виною** є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності”* (Кримінальний кодекс України) та загальноповживаному – те, що спричиняє, призводить до чогось: *“Стаття 616. Правові наслідки порушення зобов’язання з **вини** кредитора. 1. Якщо порушення зобов’язання сталося з **вини** кредитора, суд відповідно зменшує розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника”* (Цивільний кодекс України). Також в омонімічних відношеннях до названих вище омонімів буде назва **вино** (алкогольний напій) у Р.в. одн. або Н.в. мн.: *“12) **вино** – алкогольний напій, вироблений з винограду, міцність якого набувається внаслідок спиртовою бродіння роздушених ягід або свіжовіджатого соку, а в разі виготовлення вин кріплених – підвищується шляхом додавання спирту етилового. Міцність вин може становити від 9 до 20 відсотків об’ємних. Органолептичні якості **вина** повинні відповідати природному складу винограду або відтворювати особливості, набуті внаслідок купажування чи спеціальної технологічної обробки виноматеріалів”* (ст. 1 Закону України “Про виноград та виноградне вино”).

Полісемія – це властивість слова мати кілька значень. Полісеми мають спільне походження (етимологію). Як і у випадку з омонімією, полісемію знімає контекст. Наприклад, полісемічною у правовій мові є назва **відвід**: *“Гірничим **відводом** є частина надр, надана користувачам для промислової розробки родовищ корисних копалин та цілей, не пов’язаних з видобуванням корисних копалин. Користування надрами за межами гірничого **відводу** забороняється”* (ст. 17 Кодексу України про надра); *“Стаття 20. **Підстави для відводу судді**. 1. Суддя не може брати участі в розгляді справи і підлягає **відводу** (самовідводу), якщо: 1) під час попереднього вирішення цієї справи він брав участь у процесі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, секретар судового засідання; 2) він пря-*

мо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи...” (Цивільний процесуальний кодекс України); “4. У разі **відводу кандидатури рішення** про це приймається Верховною Радою після скороченого обговорення відкритим (але не поіменним) голосуванням більшістю голосів депутатів від їх фактичної кількості. У разі прийняття рішення про відвід кандидатури на посаду голови постійної комісії право висунення іншої кандидатури належить депутатській групі (фракції), за рахунок квоти якої висувався цей кандидат” (ст. 4.4.4. Регламенту Верховної Ради України).

Паронімія — відношення слів з дуже близьким написанням (вимовою) і незв'язаними значеннями, наприклад: “**Відновлювальна вартість** — сучасна собівартість придбання” (Міністерство фінансів України Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 123 “Запаси” (розд. 1, п. 4) від 12.10.2010 р. № 1202) та “**Відновна вартість** — вартість відтворення об'єкта у ринкових умовах на дату оцінки, який за своїми ознаками може бути адекватною функціональною заміною об'єкта оцінки (без урахування зносу)” (Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Методики оцінки державних корпоративних прав” від 02.08.1999 р. № 1406).

Лексико-семантично трансформовані назви

Мовні правила, дотримання яких вимагає законодавство для досягнення точності, зрозумілості та доступності законів, поділяються на загальнолінгвістичні, термінологічні, синтаксичні та стилістичні. Щодо стилістичних правил, то до “мовних заборон” у законотворчій техніці відносять уживання метафори, метонімії та інших образних виразів і слів у непрямому значенні. Але звернення до Кримінального кодексу України дає нам, на перший погляд, парадоксальну картину нехтування законодавцем зазначених правил. Так, у тексті Кодексу використані архаїзми, тропи (метафора, метонімія, синекдоха), стилістичні фігури (замовчування, безсполучни-

вність) та ін., тобто мовні засоби з експресивно-емоційними відтінками. Однак ситуація тільки на перший погляд здається парадоксальною, оскільки на рівні окремих норм Кримінального кодексу суворе дотримання правила про заборону використання образних засобів мови не завжди можливе та доцільне.

Метафора — лексико-семантична трансформація слова, що відбувається на міжпарадигмальних зв'язках слів та виявляє себе як уживання одного слова замість іншого, яке належить до іншої лексико-семантичної парадигми, але має спільний з першим словом семантичний елемент, на основі якого і здійснюється асоціативне перенесення значення одного слова на інше на подібність якої-небудь ознаки чи властивості. Явище метафори, з одного боку, спостерігається у юридичній діяльності, а з іншого — є персоною нон грата в законодавчій та правозастосувальній практиці. У текстах нормативно-правових актів спостерігається т. зв. **стерта метафора**, тобто загальноновизнана метафора, фігуральний характер якої вже не відчувається. Наприклад, одним із найпоширеніших правових понять-метафор є поняття *особа* (*persona*). Воно було одним із ключових понять римського права. Це поняття є метафорою, оскільки в Стародавньому Римі словом *persona* називалася характерна акторська маска, що закривала голову актора й утілювала в собі дійову особу. Це доволі показовий прийом конструювання правового поняття-метафори взагалі. У Стародавньому Римі юридична свідомість уперше зіткнулася з тим, що право повинно при регулюванні відношень розглядати їхніх учасників, абстрагуючись від властивих останнім індивідуальних якостей, визнаючи їх тільки певними соціальними типами, — продавець, покупець, орендар, орендодавець та ін. Звідси й сама думка про порівняння з театром. Там *persona* закривала індивідуальні риси акторів, замінюючи їх типовими для ролі масками. Метафоричний характер поняття *особа* вже не є очевидним навіть для самих носіїв юридичної свідомості. Це створило умови для свого роду екстраполяції поняття-метафори

особа на нові явища, не відомі античному суспільству, наприклад, з'явилося поняття *юридична особа* (за Б. Н. Топорніним). Іншими прикладами стертої метафори у правовій мові є такі мовні вирази: *погашення судимості, холодна зброя, грубе порушення громадського порядку, суворе покарання, м'яке покарання, материнський банк, непереборна сила, твердий контракт, червоний коридор* та ін.

Метонімія (грец. *Metonymia* — перейменовувати) — це різновид тропа, у якому переноситься значення слів з певних явищ та предметів на інші за суміжністю (просторовою, часовою чи логічною). *Суть метонімії* в тому, що вона виділяє у явищі або предметі ознаку, яка за своїм характером зможе замінити інші. В Кримінальному кодексі України метонімічне перенесення відбувається з назви учасника соціальної події на саму подію, тобто з діяча на дію. Наприклад: *Ст. 115. Умисне вбивство. Вбивство*, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині — **карається** позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років; *Ст. 125. Умисне тілесне ушкодження. Умисне легке тілесне ушкодження* — **карається** штрафом до п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року; *Ст. 119. Вбивство через необережність. Вбивство, вчинене через необережність*, — **карається** обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк; *Ст. 144. Насильницьке донорство. Насильницьке донорство* або шляхом обману *вилучення крові* у людини з метою використання її як донора — **карається** позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років, з штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян чи без такого; *Ст. 186. Грабіж. Відкрите викрадення чужого майна (грабіж)* — **карається штрафом** від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими

роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до чотирьох років; *Ст. 308. Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем. Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними, шляхом шахрайства — караються* позбавленням волі на строк від трьох до шести років; *Ст. 402. Непокора. Непокора, тобто відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу — караються* службовим обмеженням на строк до двох років або тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років; *Ст. 338. Наруга над державними символами. Публічна наруга над Державним Прапором України, Державним Гербом України або державним гімном України — карається штрафом* до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років та ін.

Відомо, що кримінальній відповідальності та покаранню підлягає особа, яка скоїла злочин, але ніяк не її діяння. В ідеальному лінгвістичному вигляді законодавчого стилю (без метонімії) диспозиція кожної статті Кримінального кодексу України повинна починатися зі слів людина чи особа. Очевидно, “покарання діяння” — це законодавча фікція (юридичне утворення, що суперечить реальності, але використовується для досягнення ряду юридичних наслідків або бажаних судових рішень), яка свідомо використана законодавцем для економії тексту, лаконізму вираження думки (одна з основних вимог до тексту нормативно-правових актів).

На противагу українському законодавству в Кримінальному кодексі ФРН диспозиція кожної статті починається займенниками “той, хто...” або “хто...”, а в Кримінальному кодек-

сі штату Нью-Йорк — із фрази “якщо особу визнано винною в скоєнні...” Однак відмова від метонімії істотно впливає на збільшення обсягу законодавчого тексту.

Отже, основною функцією вживання метонімії в кримінальному законодавстві України є не експресивна (на відміну від художньої літератури, публіцистики, розмовного мовлення), а суто прагматична (стислість, лаконічність, економія законодавчого тексту).

Синекдоха — лексико-семантична трансформація слова, що базується на вертикальних зв'язках між членами однієї лексико-семантичної парадигми та призводить до збільшення або зменшення семантичного обсягу слова. Синекдоха у правовій мові представлена синонімічним використанням множини іменників у значенні однини та однини іменників у значенні множини, наприклад, при описі предмета злочину або потерпілого, наприклад: “*Стаття 137. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей*”; “*Стаття 158-2. Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму*”; “*Стаття 134. Незаконне проведення аборту*” (Кримінальний кодекс України). Юристам відомо, що будь-яка правова норма, що містить, наприклад, узагальнену, синтетичну характеристику злочину, розрахована на застосування до одиничного випадку. Наприклад, змішування однини (посвідчення та офіційний документ) і множини (документи, штампи, печатки) у диспозиції ст. 25 КК може призвести до фактичної декриміналізації випадків підробки тільки одного з перерахованих у множині предметів: “...купівля, продаж або інша оплатна передача чи одержання посвідчення або іншого офіційного документа без обтяжуючих обставин (стаття 193-1 частина 1); підробка документів, штампів і печаток, збут їх та використання підроблених документів (стаття 194 частини 1 і 2)” (ст. 25 Кримінального кодексу України). Тому прийом синекдохи має бути зведений до мінімуму в правовій мові й не викликати труднощів семантичної інтерпретації.

Юридична термінологія як система. Основні класифікації юридичних термінів. Термін і номенклатура, терміноіди, професіоналізми, жаргонізми

Юридичні терміни — це словесні позначення правових понять у юридичних текстах. Юридичним терміном є тільки така загальна назва в юридичному тексті, що має юридичну дефініцію, яка надає загальноповживаному виразу значення, що порушує семантичне ядро цього виразу, наприклад: *“Цей Закон спрямований на захист прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави шляхом визначення правового механізму протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та забезпечення формування загальнодержавної багатоджерельної аналітичної інформації, що дає змогу правоохоронним органам України та іноземних держав виявляти, перевіряти і розслідувати злочини, пов’язані з відмиванням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями”* (Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму”); або визначає вираз, що ще не функціонував ні в загальноповживаній, ні в правовій і правничій мовах, наприклад: *“Не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану”* (ст. 20 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Не є юридичними термінами назви, взяті із загальноповживаної мови без змін їх значення, навіть тоді, коли вони мають юридичну дефініцію (*псевдотермінологізована лексика*), наприклад: *“дикі тварини — тварини, природним середовищем існування яких є дика природа, у тому числі ті, які перебувають у неволі чи напіввільних умовах”* (ст. 1 Закону України “Про захист тварин від жорстокого поводження”); *“болото — надмірно зволожена земельна ділянка із застояним водним режимом і специ-*

фічним рослинним покривом” (ст. 1 Водного кодексу України), а також терміни інших терміносистем навіть тоді, коли вони мають юридичну дефініцію, наприклад: “**антагоніст** — організм (звичайно патоген), який не завдає значної шкоди рослині і може використовуватися для здійснення біологічного контролю” (ст. 1 Закону України “Про карантин рослин”); “**біостерилізація** — позбавлення тварини хірургічним шляхом здатності до відтворення потомства (репродуктивної здатності)” (ст. 1 Закону України “Про захист тварин від жорстокого поводження”). Т. Котарбінський юридичні терміни відносить до категорії **ономатоїдів** (уявна назва; щось, що схоже на назву, але при цьому нею не є, оскільки характеризується абстрактністю й не позначає жодного реального об’єкта). Сукупність юридичних термінів утворює **юридичну термінологію**.

Від термінів слід відрізнити **ненормативну спеціальну лексику**, а саме: номенклатуру (номени), терміноїди, професіоналізми та жаргонізми. **Номенклатура (номени)** — система специфічних назв конкретних правових об’єктів: державних і міжнародних органів, установ та організацій, посад, документів, державних нагород (*Конституційний Суд України, Міжнародний комітет стандартизації (ISO), Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим, Закон України “Про Інформацію”, заслужений працівник освіти України*).

Терміноїди — лексеми або набір лексем, що не відповідають усьому спектру термінологічних вимог та використовуються на позначення новосформованих або недостатньо сформованих і неоднозначно потрактовуваних понять. “Це професіоналізми, що через відсутність нормативного термінологічного еквівалента займають цю смислову нішу, прагнуть стати термінами” (за Н. В. Пуряєвою). Терміноїди часто мають форму дискрипції або класичної складеної назви, що можуть містити дієприслівниковий або дієприкметниковий зворот, наприклад: “*виборні посади, на які особи обираються територіальною громадою*” (Закон України “Про службу в органах місцевого самоврядування”). Прикладом терміноїдів за змістом (познача-

ють недостатньо сформовані та неоднозначно потрактовувані поняття) є лексеми на позначення оцінкових понять. Існують також терміноіди за формою і за змістом, наприклад: “*відомості, що не відповідають дійсності*” (ст. 7 Цивільного кодексу України) і “*неправдиві відомості*” (ст. 17 Закону України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів”). Варіативність наведених лексичних позначень одного поняття свідчить про його формальну та змістову термінологічну неусталеність.

Професіоналізми — ненормативні лексеми або набір лексем, які поширені в розмовному мовленні представників певної професії, характеризуються емоційно-експресивним забарвленням та мають нормативний відповідник, наприклад: *бюджетники* (працівники бюджетних установ (закладів)), *пільговики* (особи, що мають право на пільги) та ін. **Професійні жаргонізми** відзначаються ще більшим відхиленням від узусу, більшою експресивністю, обмеженим колом використання, наприклад: *підсніжник, глухар, закрити, мокруха*. Як і професіоналізми, вони мають нормативні відповідники.

Класифікація юридичних термінів

За сферою використання:

1) терміни законодавства:

- загальні юридичні терміни (*право, відповідальність*);
- галузеві юридичні терміни (*негідні спадкоємці, неосудність*);
- міжгалузеві юридичні терміни (*близькі родичі*);

2) терміни правозастосування (*підписка про нерозголошення даних досудового слідства*);

3) терміни юридичної доктрини (*основний закон, національно-правова імплементація норм міжнародного права*).

Вимоги до юридичних термінів

Упрованість. У законодавчу сферу вводяться найбільш апробовані юридичні терміни, послідовно вживані в законодавчій сфері та доктрині. Наприклад, одним із нових

термінів, упроваджених до Цивільного кодексу України, став термін *правочин*, який визначається ч. 1 ст. 202, як дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Терміном *правочин* було замінено термін *угода*, що розумівся також як дія суб'єктів, спрямована на досягнення цивільно-правових наслідків. Термін *угода* мав один істотний недолік: з точки зору семантики угода укладається між двома або кількома суб'єктами, тобто передбачає узгодження волевиявлень кількох сторін. Однак законодавству давно відомі т. зв. односторонні угоди — складання, заміна або скасування заповіту, довіреності, видача гарантії, прийняття спадщини або відмова від її прийняття тощо. Тому розробники ЦК України вирішили відмовитися від терміна *угода*, замінивши його на термін *правочин*. Але відсутність у визначенні терміна *цивільний договір* вказівки на те, що він є різновидом *правочину*, автоматично потягло за собою майже повне ігнорування терміна *правочин* у книзі п'ятій ЦК України “Зобов'язальне право”. У ч. 2 і 3 ст. 1267 згадуються вже не *правочини* або *договори*, а *угоди*, тобто термін, від якого попередньо вирішено було відмовитися. Обмеження використання терміна *правочин* у ЦК України спричинило повну відмову в Сімейному, Земельному, Господарському кодексах України, чим порушено вимогу впровадженості щодо терміна *правочин*. Кодифікації не мають підлягати застарілі терміни, діалектизми, жаргонізми, невинправдані неологізми тощо, наприклад: *електронно-обчислювальна машина*, *виручка*, *звідництво*, *відмивання*.

Мовна правильність — відповідність терміна нормам літературної мови. У сучасній юридичній термінології спостерігаються росіянізми (русизми), названі С. Караванським “советизмами”, наприклад: *пособник*, *вимагательство*, *держатель* та ін. Також до “советизмів” належать активні дієприкметники теперішнього часу на *-учий*, *-ючий*, *-ячий*, що не відповідає внутрішнім законам української літературної мови, наприклад: Закон України “Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізу-

ючого випромінювання”. Також спостерігається функціонування росіянізму і українського нормативного відповідника, наприклад: **короткострокове обмеження імпорту товару — короткотермінові зобов’язання, потенціальний викид — потенційна небезпека** та ін.

Питомість. Тільки в разі неможливості створення адекватного терміна на питоному ґрунті, можна залучати іншомовний термін. Спостерігається засилля іншомовної термінології в деяких галузях права, наприклад, у комерційному, інформаційному, фінансовому праві (*антидемпінгове мито, дисконтна картка, інкасатор, кліринг, веб-портал, інтерфейс, банк-емітент, коефіцієнт ліквідності* та ін.). Часто до іншомовних термінів можна підібрати питомі відповідники, наприклад: *електорат, легітимний, імплементація — виборці, законний, впровадження*.

Стислість — уникнення невиправданої тавтології, неінформативних складових елементів таких, як: “*Стаття 9. Відшкодування шкоди у разі ушкодження здоров’я працівників або у разі їх смерті*” (Закон України “Про охорону праці”).

Термінологічна однозначність. Один юридичний термін має позначати лише одне поняття права. Однак спостерігається застосування різних (синонімічних) термінів на позначення одного поняття, наприклад: розмежування понять *попередження, запобігання, превенція, профілактика, усунення причин та умов злочинності (злочинів)* має умовний характер, що викликано семантичною спорідненістю цих термінів. Зазначені поняття переважно взаємозамінні, але в окремих випадках цими термінами позначають різні поняття (види, рівні, форми запобіжної діяльності). Здебільшого законодавець використовує термін *запобігання* (злочинам, правопорушенням тощо) (Конституція, Кримінальний кодекс України).

Дефінітивність. Кожен кодифікований юридичний термін має законодавчо закріплену дефініцію.

Системність — термінологічно-поняттєва співвідносність з іншими термінами, що використовуються у законодавстві України. Між термінами наявні різні типи семантичних від-

ношень: гіперо-гіпонімічні (*підсудність* – *персональна підсудність*, *територіальна підсудність*, *спеціальна підсудність*, *підсудність за зв'язком справ*, *альтернативна підсудність*), антонімічні (*обвинувачення* – *виправдання*), синонімічні (*принципи судового розгляду* – *принципи кримінального судочинства*).

Точність. Юридичний термін має якнайповніше передавати зміст відповідного юридичного поняття. Наприклад, у главі 20 Кримінально-процесуального кодексу України, яка має назву “*Слідчі (розшукові) дії*”, зосереджена основна частина норм інституту слідчих і розшукових дій. Така назва вказує на отождоження законодавцем слідчих і розшукових дій, хоча раніше слідчими діями вважалися лише частина процесуальних дій, яка пов'язана з виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі, а розшукові дії як кримінально-процесуальні, тобто такі, що були регламентовані кримінально-процесуальним законом, взагалі не розглядалися. До них належали незаборонені законом гласні пошукові дії, які могли здійснювати будь-які державні службовці, працівники установ, підприємств, організацій, представники громадськості з метою виявлення осіб, предметів, слідів, наявність яких у певному місці і у певний час могла пов'язуватися із вчиненням злочину або його наслідками. Мабуть, такі дії природно вживатимуться й надалі під час розслідування злочинів, але, щоб не створювати термінологічної плутанини фахівцям у сфері кримінального процесу, криміналістики і оперативно-розшукової діяльності, тобто тих галузей правової науки, у яких здійснювалося порівняння розшукових дій зі слідчими та оперативно-розшуковими, для їх позначення потрібно виробити новий термін.

Емоційно-експресивна нейтральність. Юридичний термін має нести лише основну предметно-логічну інформацію, а не передавати якусь додаткову емоційно-оцінну та чуттєво-образну інформацію. Так, у спадковому праві особи, які усуваються від спадкування, називаються *негідними спадкоємцями*. В українській мові *негідний* використовується як синонім слів

відшн, пікчемний, мерзенний, безчесний тощо, які характеризують як саму людину, так і її поведінку. У доктрині спадкового права поняттю *негідний* надається більш жорсткий і визначений зміст. Воно використовується для визначення особи, яка повинна усуватися від права на успадкування навіть у тих випадках, коли на її користь складено заповіт. У ст. 1224 Цивільного кодексу України міститься вичерпний перелік підстав усунення спадкоємців від успадкування.

Проблемні аспекти у розвитку терміносистеми права

1. Непослідовне вживання терміна у законодавчій сфері.
2. Використання архаїзмів, жаргонної лексики та просторіч.
3. Використання калькованих, переважно з російської мови, термінів, які не відповідають системі української мови.
4. Засилля іншомовної термінології.
5. Наявність невинновдваної тавтології та неінформативних елементів.
6. Варіативність (синонімія) термінів.
7. Полісемантичність термінів.
8. Відсутність дефініцій деяких правових понять.
9. Надмірна кількість термінів, що позначають оцінкові поняття.
10. Відсутність чіткого розмежування семантичного обсягу деяких понять.
11. Наявність емоційно-експресивних термінів.

Поняття юридичної текстології та юридичної

герменевтики у правотворчості й правозастосуванні

Слово “герменевтика” етимологічно має грецьке походження й означає “тлумачити”, “роз’яснювати”. **Герменевтика** — це вчення про розуміння, тлумачення та застосування будь-яких об’єктиваций людської духовності: текстів, витворів мистецтва, священних писань, звичаїв, правових норм (**юридична герменевтика**) тощо. За легендою люди не розуміли мови богів (тобто блискавок, бурі і вітру, сонячних і місячних затемнень тощо), боги не розуміли прохання і скарги людей. Для

вирішення цієї проблеми в пантеоні античних богів виділили найкмітливішого — Гермеса — для роз'яснення людям волі Зевса та його оточення. Гермес, крім того, доводив до свідомості богів (тобто робив зрозумілими) скарги і прохання людей. Іменем цього бога було названо науку (герменевтику) про розуміння чужої волі, чужої потреби, вираженої так чи інакше в промовах, письменах, діях людей тощо (за Ю. В. Голиком). Основними категоріями юридичної герменевтики є: розуміння, тлумачення, застосування, юридичний текст і контекст. Юридична герменевтика залучає до свого методологічного апарату набутки текстології. **Текстологія** — історично-філологічна дисципліна, що вивчає пам'ятки писемності, твори літератури і фольклору для критичної перевірки і встановлення на підставі наявних варіантів автентичності текстів.

4. Морфологічні та синтаксичні ознаки текстів нормативно-правових актів

На морфологічному рівні спостерігається іменниковий характер тексту (домінування імені над дієсловом (віддієслівні та відприкметникові іменники, нанизування імен у родовому відмінку, відіменні прийменники та ін.), наприклад: *“Визначити на 2013 рік: ... надання кредитів з Державного бюджету України у сумі 13.401.689,1 тис. гривень, у тому числі надання кредитів із загального фонду Державного бюджету України — у сумі 337.783,8 тис. гривень та надання кредитів із спеціального фонду Державного бюджету України — у сумі 13.063.905,3 тис. гривень”* (Закон України “Про Державний бюджет України на 2013 рік”).

Об'єктивність викладу інформації забезпечується переважанням абсолютного теперішнього часу дієслова, найчастіше у формі 3-ї ос. од., наприклад, *“Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державного замовлення, доводить до 1 листопада поточного року середньостроковий прогноз державним замовникам”* (Закон України “Про формування та розміщення

державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів”).

Частотним є вживання інфінітива, наприклад: *“Верховна Рада України постановляє: 1. Схвалити рішення Президента України щодо направлення миротворчого контингенту для участі України в Місії ООН зі стабілізації у Демократичній Республіці Конго у строки, визначені Радою Безпеки ООН, на період до 30 червня 2012 року”* (Закон України “Про схвалення рішення Президента України щодо направлення миротворчого контингенту для участі України в Місії ООН зі стабілізації у Демократичній Республіці Конго”).

Загальний характер інформації передається переважною семантикою підмета, де поряд з іменниками юридичної тематики поширені іменники та займенники з узагальнювальною семантикою (*кожний, ніхто, усі громадяни* та ін.). Наказовий характер інформації передається за допомогою дієслівних структур зі значенням деонтичної модальності (див. п. 1).

Синтаксис юридичного тексту відрізняється повнотою структур, різноманіттям засобів, що оформлюють логічні зв'язки. Спостерігається частотне використання однорідних членів речення, наприклад: *“Формальне професійне навчання працівників робітничим професіям включає первинну професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації робітників і може здійснюватися безпосередньо у роботодавця або організовуватися на договірних умовах у професійно-технічних навчальних закладах, на підприємствах, в установах, організаціях, а працівників, які за класифікацією професій належать до категорій керівників, професіоналів і фахівців, — перепідготовку, стажування, спеціалізацію та підвищення кваліфікації і може організовуватися на договірних умовах у вищих навчальних закладах”* (Закон України “Про професійний розвиток працівників”).

Частотними є логічні структури зі значенням умови та причини, причому ці значення виражаються мовними засобами як експліцитно, так і імпліцитно (див. п. 1).

Узагальненість та знеособленість викладу забезпечується безособовими, неозначено-особовими, узагальнено-особовими, інфінітивними, дієприслівниковими конструкціями, наприклад: *“Не допускається проведення оцінки професійного рівня та кваліфікації працівника за ознаками, що безпосередньо не пов’язані з виконуваною роботою”* (Закон України “Про професійний розвиток працівників”).

Об’єктивність викладу забезпечується поширеністю речень із пасивно-зворотним дієсловом на *–ся* в ролі предиката та пасивних конструкцій (як в особовому, так і безособовому варіантах), наприклад: *“Державний замовник укладає з виконавцем державного замовлення державний контракт, в якому визнаються економічні і правові зобов’язання сторін та регулюються взаємовідносини замовника і виконавця”* (Закон України “Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів”).

Спостерігається переважання складнопідрядних синтаксичних конструкцій над складносурядними і безсполучниковими, наприклад: *“Накази Фонду державного майна України, що є нормативно-правовими актами і пройшли державну реєстрацію, набирають чинності з дня офіційного опублікування, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня офіційного опублікування”* (Закон України “Про Фонд державного майна України”).

Характерним є прямий порядок слів, наприклад: *“Роботодавці можуть здійснювати формальне і неформальне професійне навчання працівників”* (Закон України “Про професійний розвиток працівників”).

У текстах нормативно-правових актів спостерігаються випадки порушення синтаксичної норми — неправильна побудова сполучень слів, простих і складних речень. Розрізняють внутрішньомовні відхилення від норми, пов’язані з контамінацією засобів вираження синтаксичного значення в межах

однієї мови (наприклад, у реченні “... якщо протягом тридцяти календарних днів з дня подання законопроекту ... Верховна Рада України не прийме закон або не відхилить поданий законопроект більшістю від її конституційного складу ...” (розділ XV, п. 4 Конституції України, 1996) порушено правило керування дієслова, який у разі вживання з часткою *не* потребує після себе іменника в Р. в. — *не відхилить поданого законопроекту*), та відхилення, зумовлені міжмовною білінгвістичною інтерференцією (наприклад, уникнення конструкцій на *-но*, *-то*, які притаманні саме офіційно-діловому стилю сучасної української літературної мови, підміна їх російськими відповідниками). Наприклад, у реченнях “*Цензура заборонена*” (ст. 15 Конституції України); “*На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом*” (ст. 17 Конституції України) (за О. І. Козієвською).

ЛІТЕРАТУРА

Артикуца Н. В. Культура правотворчості і мова // Наук. зап. Т. 77: Юридичні науки / Нац. ун-т “Києво-Могилян. акад.” ; [ред. кол. : В. С. Брюховецький, В. П. Моренець, В. Є. Панченко ... [та ін.]; упоряд. М. І. Козюбра, Н. В. Александрова]. Київ : Києво-Могилян. акад., 2008. С. 44–50.

Баулін О. В. Термінологічні проблеми інституту слідчих (розшукових дій) // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи [Текст] : тези доп. VIII Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 30 листоп. 2012 р.) / ред. кол. : В. В. Коваленко, В. В. Черней, М. В. Костицький та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 65–66.

Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Вид. центр “Академія”, 2004. 344 с.

Вербенець М. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук, спец. 10.02.01 “Українська мова” / Мая Богуміла Вербенець; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Ін-т філології. Київ, 2004. 15 с.